

7409

۵۰

۱

۱۹۲
هشت

بسم الله الرحمن الرحيم

شاهبیت‌های عربی

و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی

د. مهدی ناصری

د. حسین تک‌تبار

د. رسول دهقان ضاد

(اعضای هیأت علمی دانشگاه قم)

سرشناسه	: ناصری، مهدی ۱۳۵۹.
عنوان و نام پدیدآور	: شاه بیت‌های عربی و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی/مهدی ناصری، حسین تک‌تبار، رسول دهقان ضاد
مشخصات نشر	: قم: دانشگاه قم، انتشارات ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۲ ص.
شابک	: 978-600-8436-27-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: شعر عربی - مجموعه‌ها
موضوع	: Arabic poetry -- Collections
موضوع	: شعر فارسی - مجموعه‌ها
موضوع	: Persian poetry -- Collections
موضوع	: شعر انگلیسی - مجموعه‌ها
موضوع	: English poetry -- Collections
شناسه افزوده	: تک‌تبار فیروزجایی، حسین، ۱۳۶۲.
شناسه افزوده	: دهقان ضاد، رسول، ۱۳۵۹
شناسه افزوده	: دانشگاه قم، انتشارات
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ش ۲ ن ۲۵۷۸/ PJA
رده بندی دیویی	: ۸۹۲/۷۱۰۰۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۰۳۳۶۶

انتشارات دانشگاه قم

عنوان: شاه بیت‌های عربی و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی

نویسندگان: مهدی ناصری، حسین تک‌تبار، رسول دهقان ضاد

چاپ و صحافی: هوشنگی

طراح جلد: مهجور

صفحه آرا: حسین معظمی

ناظر فنی: علیرضا معظمی

تعداد صفحات: ۲۰۰

نوبت و سال چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰

بهاء: ۱۲۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۳۶-۲۷-۰

ISBN: 978-600-8436-27-0

آدرس الکترونیکی: Publication@ Qom. ac.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی برای ناشر محفوظ است.

قم، بلوار الغدير، دانشگاه قم، اداره چاپ و انتشارات دانشگاه

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۰۳۳۴۴ - ۰۲۵-۳۲۱۰۳۳۴۵

فهرست مطالب

۵		دیاچه
۱۱		آ
۱۵		الف
۳۴		ب
۴۹		پ
۵۳		ت
۶۲		ج
۶۶		ح
۷۰		خ
۸۴		د
۱۰۲		ر
۱۰۹		ز
۱۱۷		س
۱۲۶		ش
۱۳۶		ص
۱۳۸		ط
۱۴۰		ع
۱۵۰		غ
۱۵۲		ف
۱۵۴		ق
۱۶۰		ک
۱۶۴		گ
۱۷۰		م
۱۷۷		ن
۱۸۵		و
۱۸۹		ه
۱۹۱		منابع و مأخذ

دیباچه

۱- و مَا نَيْلُ الْمَطْلَبِ بِالْتَمَنِّي / وَلَكِنْ تُوْخِذُ الدُّنْيَا غِلَابًا - ۲- وَمَا اسْتَعْصَى عَلَى قَوْمٍ مَّنَال
إِذَا الْإِقْدَامُ كَانَ لَهُمْ رِكَابًا

[أحمد شوقي، دیوان، ۱:۶۵] ۱- رسیدن به خواسته‌ها با آرزوها میسر نمی‌شود، بلکه دنیا با چیرگی بر آن به دست می‌آید. ۲- هیچ خواسته و هدفی برای مردم، دست نیافتنی نخواهد بود، اگر اقدام و دلاوری همراهشان باشد.

از این دست شاه بیت‌های آهنگین که در بالا ذکر شد، موارد بسیاری زیاد دیگری نیز در زبان عربی وجود دارد که علاوه بر شهرت آنها نزد ادبا، نویسندگان و خواص، نزد عوام نیز شهرت داشته و به نوعی زبانزد عام و خاص شده است. شاه بیت‌های عربی، در واقع ضرب‌المثل‌ها و یا شاه‌کارهای منظوم عربی هستند که در عین کوتاه بودن، زبانزد مردم گشته و اغلب بیانگر نصیحت و پند و اندرز بوده و یا حاکی از حقایق بنیادین در خصوص زندگی می‌باشند. شاه بیت‌های عربی که می‌توان آن را ضرب‌المثل‌های منظوم عربی نیز نامید، تقریباً با پرداختن به تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان، سعی دارد تا تجربه‌های مردم عرب را در قالبی موزون و دلنشین به مخاطبان خود برساند. کهن‌ترین ضرب‌المثل‌های منظوم عربی، به دوران جاهلی (تا ۱۵۰ سال پیش از اسلام) برمی‌گردد در این دوره شاعرانی چون طرفة ابن العبد، زهیر ابن ابی سلمی، أمیة ابن ابی صلت، عنتره بن شداد و... خالقان بیشترین ضرب‌المثل‌ها و یا شاهکارهای منظوم عربی، محسوب می‌شوند. از جمله شاه بیت‌های این دوره:

سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامَ مَا كُنْتَ جَاهِلًا / وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ

[طرفة بن العبد، الأمثال والحكم ۲۷۱] روزگار هر آنچه را که نمی‌دانی برایت آشکار خواهد کرد و کسی که هیچ توشه‌ای به او ندادی، برایت خبر خواهد آورد.

وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ / يَكُنْ حَمْدُهُ ذِمًّا عَلَيْهِ وَيَنْدَمَ

[زهیر بن ابی سلمی، دیوانه ۸۷] هر که به ناهلان نیکی کند، به جایی سپاسگزاری از او، او را نکوهش کنند و او نیز از کرده‌ی خویش پشیمان گردد.

۱- وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالرِّمَاحَ نَوَاحِلُ / مِنِّي وَيَبِضُ الْهِنْدُ تَقَطَّرُ مِنْ دَمِي ۲- فَوَدِدْتُ تَقْبِيلَ السُّيُوفِ
لَأَنْهَا لَمَعَتِ كِبَارِكِ ثَغْرِكَ الْمُتَبَسِّمِ

[عنتره بن شداد] ۱- تو را یاد کردم در حالی که نیزه‌ها، از خون من سیراب بودند و شمشیرهای هندی، از خون من می‌چکید. ۲- سبس خواستم شمشیرها را ببوسم، چرا که آنها (شمیرها) همچون دندان‌های سفید تو، آن‌گاه که می‌خندی، می‌درخشیدند.

شعر در دوره اسلامی و اموی، شاهد تغییری بنیادین نبوده و در امتداد شعر جاهلی، حرکت نموده است. در دوره اسلامی نیز چندین شاعر برجسته وجود دارد که برخی از اشعار آنها زیانزد عام و خاص قرار گرفته است. شاعرانی همانند: کعب بن زهیر، حسان بن ثابت، جریر، أخطل، فرزدق و...

كَانَ الْفَرَزْدَقُ حِينَ عَاذَ بِخَالِهِ / مِثْلَ الدَّلِيلِ يَعُوذُ وَسَطَ الْقَرْمَلِ

[جریر، فرائدالآل ۱: ۲۳۱] فرزدق هرگاه به داییش پناه می برد، همچو فرومایه ای بود که به میان گیاه قَرْمَل پناه می آورد.

دوره عباسی، باشکوه ترین دوره شعری در ادبیات عربی محسوب می شود که به حق به دوره طلایی ادبیات عربی مشهور گشته است. در این دوره شاعران برجسته فراوانی وجود دارند که از هر یک، ابیاتی زیادی به عنوان شاهیت های عربی به یادگار مانده است. شاعران بزرگی همانند: بشار بن بُرد، أبوالعتاهیه، أبونواس، بحتري، أبوتقّام، أبوالعلاء المعرّی، شریف رضی، متنبی و...

بی تردید، با اندکی تأمل در دوره های مختلف شعر عربی، به روشنی پیداست که بیشترین ضرب-المثل های منظوم عربی، مربوط به دوره ادبیات عباسی بوده و خالق بیشترین ضرب المثل های منظوم عربی در این دوره نیز، بلامنازع، متنبی خواهد بود، شاعری که شاعران بزرگ هم عصر خود و آیندگان، به فضل و برتری او اعتراف نموده اند:

۱- مَا رَأَى النَّاسُ ثَانِي الْمُتَنَّبِي / أَيُّ نَاسٍ يَرَى لِبَكْرِ الزَّمَانِ ۲- هُوَ فِي شِعْرِهِ نَبِيٌّ وَلَكِنْ /

ظَهَرَتْ مُعْجَزَاتُهُ فِي الْمَعَانِي

[أبوالقاسم الطبرسي مظفر قاینی] ۱- مردم دومین متنبی روزگار را ندیدند؛ چه دومی برای یگانه روزگار دیده می شود؟ (آیا برای یگانه و دُرْدانه روزگار، نمونه ای در میان مردم می توان یافت؟) ۲- او در اشعارش همچون پیامبری است و معجزاتش در معانی کلامش، ظاهر گشته است.

در دوره انحطاط نیز، علی رغم آنکه شعر و به طور کلی زبان و ادبیات ضعیف شده بود و حاکمان غیر عرب، توجهی به زبان عربی نداشتند، اما در عین حال، در این دوره نیز برخی از شاعران توانمند و مطرح وجود داشتند که توانستند علی رغم افول شعر در دوره مغولی و مملوکی، مشعل شعر عربی را روشن نگه دارند. شاعرانی همانند: بوصیری، صفی الدین الحلّی، الشاب الظریف و...

۱- أَمِنْ تَذَكُّرِ جِرَانِ بَذِي سَلَمٍ / مَزَجَتْ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمٍ ۲- وَرَاوَدَتْهُ الْجِبَالُ الشُّمُّ

مِنْ ذَهَبٍ / عَنْ نَفْسِهِ فَأَرَاهَا أَيْمًا شَمَمٍ ۳- مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكُوَيْنِ وَالْثَقَلَيْنِ / وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عَرَبٍ

وَمِنْ عَجَمٍ

[بوصیری، قصیده بُرده] ۱- آیا به خاطر یاد همسایگان منطقه ذی سلم است (منطقه ای میان مکه و مدینه) که اشکی آمیخته با خون از چشمانت جاری نموده ای. (مقصود شاعر از همسایگان، پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)

می‌باشد. یعنی به خاطر ساکنان ذی سلم که همان پیامبر و ائمه بودند اشک پر خونی می‌ریزی. ۲- کوه‌های افراشته زرین، خویشتن در چشم او می‌آراستند تا دل او را به دست آورند، اما او بزرگی خود را به آنها نشان می‌داد (و این که همت او، چگونه از قله، بلندتر است، و آن قله‌ساران چگونه در برابر همت او پست و ناچیزند). ۳- محمد، سرور دو جهان، سرور انسان و پریان، سرور عربان و دیگر خلق‌ها و مردمان.

در دوره نهضت، شعر دوباره به دوره طلایی خود یعنی عصر عباسی بازگشته و شاعران بزرگی همانند محمود سامی البارودی، حافظ ابراهیم و أحمد شوقی ظهور پیدا می‌کنند و در ادامه نیز در دوره معاصر، شاعران برجسته فراوانی وجود دارند که از هر یک، شاه بیت‌هایی، در دل و ذهن مردمان به جای مانده است. از جمله شاعران معاصر که خالق برخی از ضرب المثل‌های منظوم معاصر بوده‌اند عبارتند از: ایلیا ابوماضی، ابوالقاسم الشابی، جبران خلیل جبران، جمیل صدقی الزهاوی و...

۱- أَهْیَا الشَّاکِی وَمَا بِكَ دَاءٌ / کَیْفَ تَعْدُو إِذَا غَدَوْتَ عَلَیْلَا ۲- وَتَرَى الشَّوْکَ فِی الْوُرُودِ
وَتَمَعِّی / أَنْ تَرَى فَوْقَهَا النَّدَى إَکْلِیْلَا ۳- وَالَّذِی نَفْسُهُ بِغَیْرِ جَمَالٍ / لَا یَرَى فِی الْوُجُودِ شَیْئاً
جَمِیْلَا ۴- أَهْیَا الشَّاکِی وَمَا بِكَ دَاءٌ / کُنْ جَمِیْلًا تَرِ الْوُجُودَ جَمِیْلَا

[ایلیا ابوماضی] ۱- ای شکایت کننده در حالی که هیچ بیماری و مرضی نداری! اگر بیمار شوی چگونه خواهی شد؟ ۲- خار را بر روی گل‌ها می‌بیند و از دیدن شبنم، که همچون تاجی بر روی آن قرار گرفته است، ناپیاست. ۳- و کسی که وجودش بدون هر زیبایی است، چیزی را در هستی، زیبا نمی‌بیند. ۴- ای شکایت کننده از زندگی در حالی که هیچ بیماری نداری، زیبا باش تا هستی را زیبا ببینی.

شیوه نگارش

این فرهنگ که اینک به جامعه‌ی ادبیات تطبیقی و دوست‌داران زبان و ادبیات عربی، فارسی و انگلیسی تقدیم می‌شود، مستخرج از طرحی دانشگاهی است که در سال ۱۳۹۵ش توسط نگارندگان این مجموعه در دانشگاه قم انجام پذیرفته است. نگارندگان در این فرهنگ کوشیده‌اند تا مجموعه‌ای را فراهم آورند که:

- دربر دارنده‌ی ضرب‌المثل‌های منظوم عربی باشد.
- معادل فارسی و انگلیسی ضرب‌المثل‌های عربی حد الامکان بیان شود.
- علاوه بر ضرب‌المثل‌های منظوم، گاهی برای توضیح و تبیین بیشتر، به ضرب‌المثل‌های منثور معادل نیز اشاره شده باشد.
- به دور از هر گونه اظهار نظر شخصی، در بردارنده‌ی توضیحات کاربردی برای اصطلاحات و ضرب المثل‌های انگلیسی باشد.
- نام گوینده‌ی شناخته شده‌ی ضرب‌المثل‌های عربی و فارسی را ذکر کرده باشد.
- درست‌ترین و دقیق‌ترین معادل را دربرداشته باشد.

- معادل‌های فارسی و معادل‌های انگلیسی ذکر شده، روزآمد و کارآمد باشند.
 - آسان‌یاب باشد؛ به گونه‌ای که بر اساس واژه‌ی مهم و نیز مفهوم ضرب‌المثل، تنظیم شده باشد تا خواننده به سرعت جمله‌ی مورد نظر خود را با مشخص کردن واژه‌ی مهم ضرب‌المثل، بیابد.

تدوین ضرب‌المثل‌ها بر اساس واژه‌ی اصلی و مفهومی آنها نوعی تقسیم‌بندی موضوعی بوده که به منظور سهولت استفاده خوانندگان، بدین شیوه در میان سه زبان صورت می‌گیرد. تقسیم‌بندی موضوعی این امکان را فراهم می‌آورد تا خواننده، روایت‌های گوناگون و معادل‌های مختلف یک ضرب‌المثل منظوم را به سرعت و آسان پیدا کرده و با متداول‌ترین و جالب‌ترین و ژرف‌ترین گفته‌های منظوم عربی و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی آشنا شود.

گاهی برای روش‌تر شدن مفهوم ضرب‌المثل‌های منظوم، به برخی از ضرب‌المثل‌های منثور عربی نیز اشاره شده است. برای نمونه:

وَإِذَا خَلَا الْمَيْدَانِ مِنْ أَسَدٍ رَقَصَ ابْنُ عِرْسٍ وَزَمَزَمَ النَّمْسُ
 عرصه که خالی از شیر شود، راهو و موش خرما به رقص و آواز آیند.

غَابَ الْقِطُّ الْعَبَّ يَا فَارَّ.

[خمسۀ آلاف مثل ۱۵۴:۲۹۴۹] گربه رفت، ای موش بازی کن.

الْأَعْوَرُ بَيْنَ الْعُمَيَّانِ مَلِكٌ.

[خمسۀ آلاف مثل ۲۹:۳۱۵] یک چشم در میان کوران، پادشاه است.

با توجه به آنکه هدف اصلی این کتاب در وهله اول، گردآوری شاهکارهای منظوم عربی است، و در وهله دوم برابری ضرب‌المثل‌های منظوم عربی در فارسی و انگلیسی مورد توجه قرار می‌گیرد، از این رو در برخی موارد که موفق به معادل‌یابی ضرب‌المثل منظوم عربی در فارسی و انگلیسی نشده‌ایم، به ترجمه فارسی متن عربی اکتفا کرده و ضرب‌المثل منظوم عربی را بدون معادل‌های فارسی و انگلیسی آن ذکر می‌نماییم. برای نمونه:

خَمِيسٌ بِشَرْقِ الْأَرْضِ وَالْغَرْبِ زَحْفُهُ/ وَفِي أُذُنِ الْجَوَازِ مِنْهُ زَمَازِمُ [الْمُتَنَبِّ]

سپاهی که از شرق کشیده شده و تا غرب ادامه یافته است و صدای نظامیان آن، به گوش ستارگان می‌رسد.

۱- أَنَا الَّذِي نَظَرَ الْأَعْمَى إِلَى أَدَبِي / وَأَسْمَعْتُ كَلِمَاتِي مَنْ بِهِ صَمٌّ ۲- فَالْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي / وَالسَّيْفُ وَالرُّمْحُ وَالْقِرَاطُ وَالْقَلَمُ [الْمُتَنَّبِي]

۱- من آنم که نابینا به سوی ادبیاتم نگاه کرد و کلمات و سخنانم نیز به گوش ناشنوا رسید (ناشنوا را شنواند) ۲- اسبان، شب، بیابان، شمشیر، نیزه، کاغذ و قلم من را می‌شناسند (من در تمامی این‌ها، مهارت دارم و مرد آنها هستم)

یکی از ویژگی‌های دیگر این فرهنگ این است که علاوه بر معادل‌یابی ضرب‌المثل‌های عربی در انگلیسی، مهم‌ترین و کاربردی‌ترین اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های انگلیسی، به زبان ساده و روان به انگلیسی تعریف شده است که این توضیحات نیز در بسیاری از موارد می‌تواند ترجمه مفهومی ضرب المثل عربی و فارسی تلقی شود. گفتنی است که اغلب توضیحات ضرب المثل‌ها و مثال‌های کاربردی به ترتیب از سه منبع (TC's Dictionary of Proverbs and Clichés)، (The Free Dictionary) و

(Dictionary of Popular Proverbs and sayings) گرفته شده است. برای نمونه:

If wishes were horses, then beggars would ride. (Free Dictionary)
People make a lot of wishes, but wishing is useless.

Practice makes perfect. (Bertram: ۱۷۱)

The more you practice, the better your skills are; doing something over and over again is the only way to learn to do it well. You have to practice a skill a lot to become good at it.

علائم و نشانه‌های به کار رفته در این مجموعه:

(||) فاصله میان دو ضرب المثل فارسی

(●) نشانه ضرب المثل اصلی

در پایان، گفتنی است که ما خود آگاه هستیم که گردآوری فرهنگی با این حجم خالی از لغزش و کاستی نخواهد بود، ولی بدیهی است که کاری در این اندازه؛ به تنهایی و بی‌عنایت دیگران به کمال نمی‌رسد؛ از این‌رو از خوانندگان محترم تقاضا داریم که هرگونه نقد و نظر خود را در رابطه‌ی با این اثر از طریق ناشر به نگارندگان منتقل نمایند تا بتوانیم در آینده نزدیک کاستی‌های آنرا برطرف سازیم.

مهدی ناصری

حسین تک‌تبار

رسول دهقان ضاد

(اعضای هیأت علمی دانشگاه قم)